

УДК 725.835(477)

М.М. Ясінський

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ. ПОШУК АРХІТЕКТУРНОГО ОБРАЗУ. ОЛЕКСАНДР ЛУШПИНСЬКИЙ

Програма відбудови, котру розпочали українські національно-культурні та кооперативно-господарчі товариства після перемоги українського війська в 1916 році під Бережанами [1], передбачала розвиток мережі крамниць, кредитно-фінансових установ, читалень культурно-клубних закладів та відбудову житлових будинків і храмів. За ініціативою „Технічної комісії” при товаристві „Сільський господар” (м. Львів) було видано три серії альбомів проектних робіт відомого українського архітектора Олександра Лушпинського під загальною назвою „Відбудова знищених осель в Східній Галичині”. Третій альбом був присвячений будівництву приходств* та читалень і надрукований у Відні 1916 року фірмою Lith. Anst. Th. Bannwarth. [2]

В третьому альбомі „Відбудови” було розміщено, разом з проектами приходств, три проекти сільських громадських клубних будівель національно-культурного призначення, а сам альбом отримав виразну назву „Українська загорода”. Загородою від чужоземної експансії повинні були стати на думку видавців, меценатів і, звичайно, автора альбому, читальні „Просвіти”, українські кооперативи, щадничі та позичкові каси** тощо.

Олександр Лушпинський перед 1916 роком був не тільки автором альбомів „Відбудова знищених осель в Східній Галичині”, але й відомим архітектором, що вже проектував в українському стилі Народні Доми в Кам’янці Струмиловій, Львові на Клепарові та ряд інших. [3] Зрозуміло, що в тісних рамках одного альбому не можливо було виявити всі грані таланту, проте архітектору вдалося втілити найголовніше – викласти доступну на той час концепцію власного бачення архітектури Українського Народного Дому.

Проекти були призначені для відновлення етнічно-культурних закладів в містечках і селах Галичини. Автор вживає до своїх будівель назву „читальня”, як таку, що завдяки розвитку мережі читалень Товариства „Просвіта” набула найбільшого поширення перед 1914 роком. Проте разом з нею в кресленнях фігурує і загальноживана на той час в Європі назва „Народний Дім”.

„Проект читальні 1” – це переданий високохудожньою графікою архітектурний образ Дому як народного храму. Центральною частиною будівлі є зала, подібна до тих, які були основою українських церков. Розміри зали 6,60 на 11,60 метрів є достатніми для комфортного розміщення в них сцени та

* Приходство – будівля, що її надавало священику церковне братство.

** Щадничі і позичкові каси – фінансово-кредитні установи.

близько 50 стільців. Зала на 50 місць була найбільш поширеною при будівництві сільських Народних Домів до 1914 року. Такі ж зали мали читальні „Просвіти” і в повітових містах. До зали з однієї сторони примикали каса та читальня, з іншої – крамниця з магазином для зберігання товарів. Вхід зі сцени вів до читальні, приміщення якої служило рівночасно гардеробом, бібліотекою, приміщенням громадських організацій тощо. Ще один вхід вів з читальні до зали. Остання деталь засвідчує про проектування зали як поліфункціонального приміщення в якому проходили театральні дійства, вечорниці з музикою і танцями, зібрання громади тощо в той час, коли читальня ставала гримерною, кімнатою для нарад, місцем для зберігання музичних інструментів. Можливо також, що читальня при підчас роботи глядацької зали повинна була служити вестибулом, через те, що площа приміщення, названого О. Лушпинським „Вхід” була явно замалою для перебування в ній частини глядачів під час антракту чи до початку театральньо-концертного дійства. З глядацької зали був передбачений також другий вихід через сходову клітку з лівої сторони будівлі перед приміщенням крамниці. Параметри зали забезпечували необхідний комфорт для глядачів. Натомість торгівельний заклад корисною площею близько тридцяти квадратних метрів не мав магазину^{***} і був не досить комфортний. Зокрема для зберігання продуктів були передбачені холодні підвальні приміщення – пивниці, що були розташовані під крамницею. Тридільна в плані будівля з високим центральним приміщенням та дещо нижчими бічними (3.2 м. до низу конструкції), хрестоподібна форма плану робили Народний Дім подібним до будівель сакральної архітектури. Це враження підсилювали також високий наметовий двоярусний дах (висота над залом 8.0 м), розташування на центральному ризаліті трьох витягнутих віконних прорізів та високий шпиль, що його верх мав знаходитися на п'ятнадцятиметровій висоті. Використання широкої палітри архітектурних елементів і деталей: витих колон, різьблених стовпів та декоративних кронштейнів робили будівлю доміантною в містобудівельному середовищі. На фасаді центрального ризаліту зліва і справа від тридільного віконного прорізу глядацької зали автор проекту розмістив напис „Читальня Просвіти”. Багатство оздоблювальних матеріалів, серед яких тесаний камінь, цегла, тиньк, дерево, ніби підтверджували особливу функцію цієї будівлі. Різноколірна черепиця та вже традиційні для української архітектури (після будівництва Земського Дому в Полтаві архітектора В. Кричевського) [4] майолікові вставки над вікнами центрального ризаліту надавали будівлі Народного Дому не буденний, монументальний, святковий вигляд. Використання різьблених дерев'яних

^{***} *Магазин* – приміщення для зберігання товарів, склад.

деталей на напівфронтах причілкових фасадів та ганках уподібнювало будівлю пам'яткам дерев'яного народного зодчества.

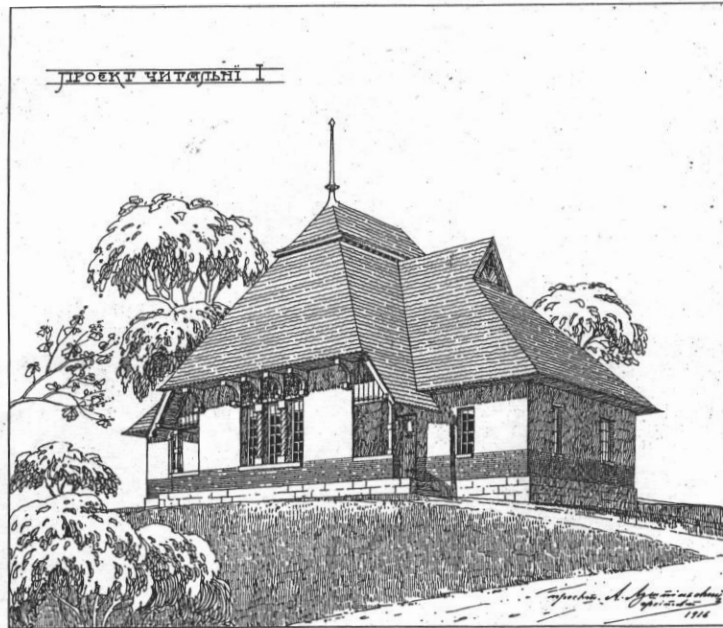

Рис. 1. О. Лушпинський. Проект читальні 1. Перспектива.

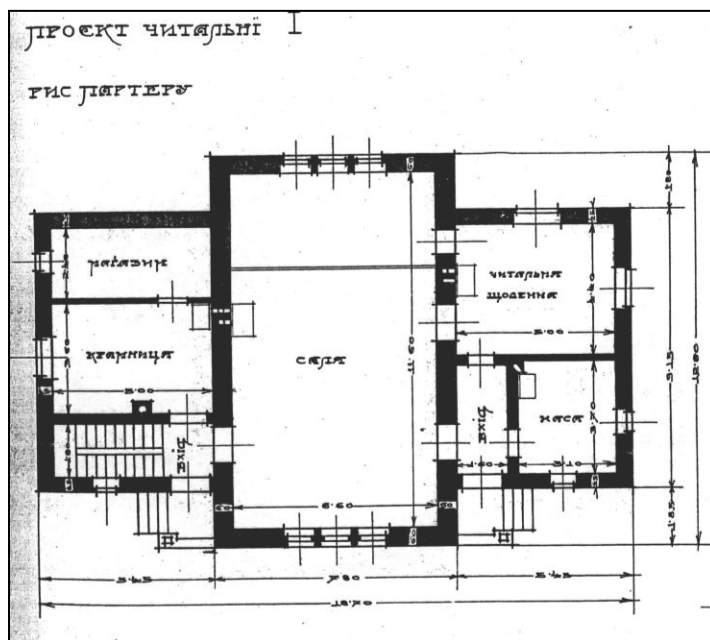

Рис. 2. О. Лушпинський. Проект читальні 1
. План першого поверху.

Архітектуру Народного Дому ототожнювала з народною, зокрема, бойківською архітектурою багатівікова традиція влаштування багаторусних наметових дахів при будівництві церков та влаштування піддашків, ганків, галерей тощо.

Графічне виконання проекту вражає глибиною та детальністю опрацювання, якістю графічної техніки. Виконані архітектором перспективні зображення будівель були надруковані на окремих аркушах альбому. Вони мають цінність вже самі по собі як графічні мистецькі роботи. Крім того й самі альбоми, виконані на великоформатному папері віденською друкарською фірмою Lith. Anst. Th. Bannwarth, справляють позитивне враження. Їх перевидання в наш час могло б бути цінним для колекціонерів, корисним для архітекторів та студентів і необхідним для фахівців з історії архітектури, мистецтва та культури.

„Проект читальні 2” являв собою уособлення концепції Народного Дому як універсальної будівлі окремої етнічної громади. В цьому Народному Домі мали розміщуватися читальня, багатофункціональна зала, щаднича або позичкова каса та крамниця з магазином для зберігання товарів, а також на другому поверсі – дві кімнати для помешкання крамаря. Універсальне зальне приміщення на 100 місць (при перерахунку на сучасні нормативи) зі сценою, що була піднята на 80 см. над рівнем підлоги зали, галереями на першому та другому поверхах та двома входами в читальню (зі сцени та глядацької зали) було достатньо комфортним та просторим. Тут, як і в першому проекті, читальня була одночасно і гардеробом, і приміщенням громадських організацій, і фойє, та ще кімнатою для відпочинку. Висота будівлі зі шпилем мала становити близько двадцяти метрів. Для типового галицького села початку 20 століття з його невисокими й дещо схожими одна на одну хатами така будівля Українського Народного Дому мала бути однозначно домінуючою – такою що перевершувала б інші будівлі своїми розмірами, виглядом, функцією тощо.

Для Олександра Лушпинського взагалі був характерним спосіб формування фасадів, як частини зовнішнього простору, через вияв функції будівлі та її внутрішнього простору. У цьому ж проекті внутрішній простір зали для громадських зібрань, масових видовищ тощо був виявлений зовні домінуванням пірамідального даху з баштою та годинником. Поява годинника на громадській будівлі мала як практичне значення через відсутність годинників у більшості населення, так і символічне: годинник був хронометром життя місцевої громади та засобом контролю подій в часових вимірах. Таке ж символічне значення мав годинник на вежах міських ратуш. Символічний хронометр на вежах Народних Домів після О. Лушпинського використовували у своїх творах відомі українські архітектори Л. Левинський та Р. Грицай, що також працювали в Галичині. [5], [6]

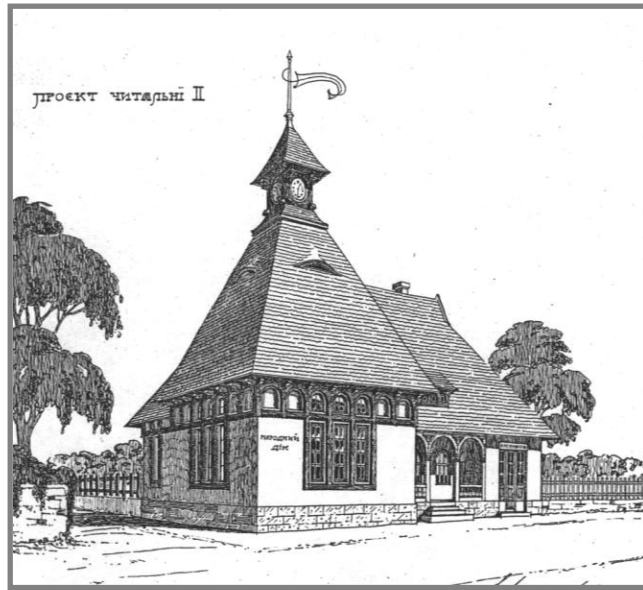
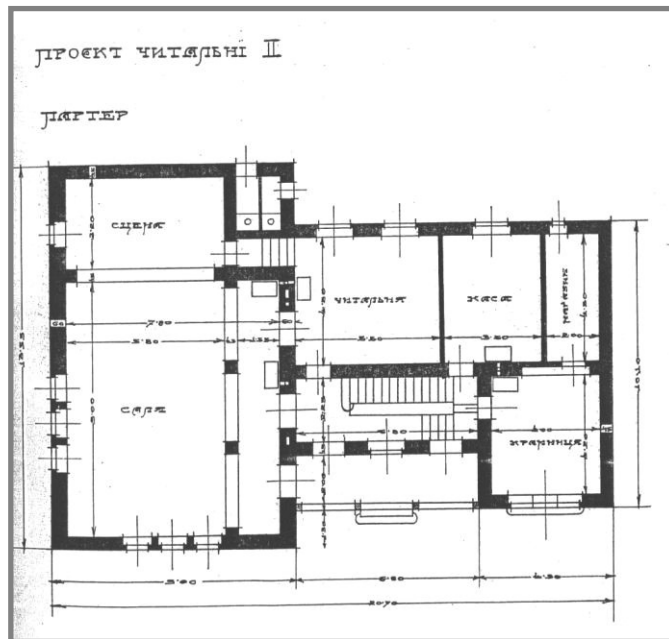

Рис. 3. О. Лушпинський. Проект читальні 2. Перспектива.

Рис. 4. О. Лушпинський. Проект читальні 2.
План першого поверху.

„Проект читальні 3” став уособленням новаторського мислення Олександра Лушпинського при використанні вікових традицій народного житлового будівництва. В прямокутній на плані, незмінній протягом тисячоліть хаті, Олександр Лушпинський побачив матеріал для новаторських пошуків, багатство та розмаїття складових національної архітектурної мови. Будівля мала традиційне тридільне планування. В сінях були розташовані сходи, що вели до пивниць та кімнати на другому поверсі. Натомість на першому поверсі розташовувалися читальня площею 47 м², крамниця та каса. Висота приміщень

3.6 м. та незначні розміри будівлі (14.8 x 9.4 м.) не дозволяли запроєктувати тут сцену для виступів та театральних дійств. Запасний вихід в сні позаду сходів мала також читальня, що було викликано необхідністю зонування приміщення читальні на глядацьку і акторську частини при використанні читальні в якості театральньо-концертної зали. Імовірно, що приміщення читальні виконувало

Рис. 5. О. Лушпинський. Проект читальні 3. Перспектива.

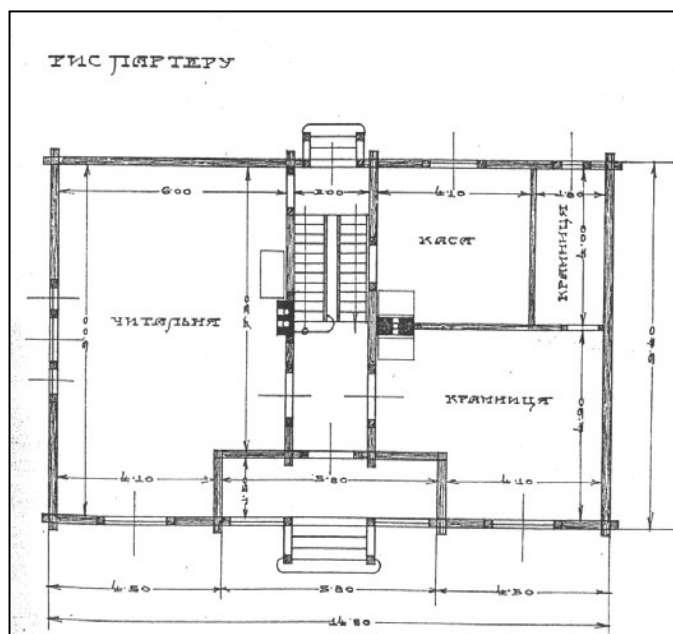

Рис. 6. О. Лушпинський. Проект читальні 3.
План першого поверху

також роль зали, приміщення для відпочинку, бібліотеки та канцелярії. Попри свої незначні розміри читальня могла бути використана при потребі як

концертна зала з комфортним розташуванням у ній близько 50 осіб при умові вивільнення приміщення від книжкових шаф, столів.

Образ даної будівлі значно відрізнявся від двох попередніх: своїми обрисами вона нагадувала житловий будинок, не відрізнялася від останнього ані розмірами плану, ні висотою. Разом з тим, ця будівля не була лише повторенням української хатньої архітектури.

На чільному фасаді виявлено поділ будівлі на три частини, а виступи зрубів творять своєрідний декор будівлі. Значних розмірів трапецієвидний портал, цей характерний для українського архітектурного модерну елемент, надавав будівлі пластичної виразності, а дерев'яні різьблені деталі – легкості, декоративності та колориту. Великі дерев'яні кронштейни утримували чимале опасання. Горищне вікно над порталом головного входу чимось нагадувало мереживо та візерунки опільських вишивок. Вікно причілкового фасаду, що повинно було освітлювати найбільше приміщення будівлі, мало тридільний проріз. Кілька десятків невеличких шибок мали освітлювати центральну частину приміщення та вносити певний ефект багатоманітності і впорядкованості простору. Фундаменти, що мали бути викладені з природного колотого каменю, значної товщини дерев'яні колоди та дрібна хвиляста черепиця творили розмаїття текстур, поверхонь, кольорів.

Третій проект був орієнтований на звеличення народних архітектурних традицій і максимально виявив їх розмаїття, багатство, пластику. В новаторському використанні традиційної архітектурної мови О. Лушпинський побачив невичерпне джерело розвитку української архітектури.

Три проекти Українських Народних Домів, що їх автор через тогочасну стилістичну невизначеність терміну „Народний Дім” називає також читальнями та читальнями „Просвіти”, відобразили пошук закономірностей та шляхів розвитку української архітектури. Багатство та спорідненість морфологічних елементів українського архітектурного модерну засвідчують глибинність пошуків та цілісність творчого бачення митця. Прояв духовних начал українського етносу, історична роль процесу державотворення та вияв традицій як основ самобутності нації стали основою концепції Народного Дому Олександра Лушпинського. Як високоосвічена і висококультурна людина О. Лушпинський не міг не бачити прагнення українського народу до самобутності, як талановитий митець він зобразив ці прагнення у своїх творах.

Недостатньо бачити в архітектурі лише пластичність абстрагованого простору - читаючи архітектурні твори як вияви тлумачення буття, ми зможемо спробувати зрозуміти світ. І цьому доказом три згадувані твори Олександра Лушпинського, розроблені на зорі 20-го століття.

Література

1. Бережанщина у спогадах емігрантів. Тернопіль: книжково-журнальне видавництво „Тернопіль”, 1993. - 392 с.
2. Відбудова знищених осель в Східній Галичині. Часть III. Українська загорода. Проекти приходств і читалень. Опрацював арх. А. Лушпинський. Львів: видавництво технічної комісії при „Краєвім тов-господарскім „Сільский господар” у Львові. 1916.
3. Чепелик В. Пошук національної своєрідності в архітектурі Прикарпаття початку ХХ ст. // Народна творчість та етнографія. 1990. №1. –С. 21-30.
4. Чепелик В. Український архітектурний модерн./ Упорядник З.В. Мойсеєнко-Чепелик –К.: КНУБА, 2000. -378 с.
5. Архів Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського, м. Коломия.
6. Приватний архів Андрія Грицяя, м. Львів.

Аннотація

Архитектор Александр Лушпинский (1886-1944) был одним из тех украинских архитекторов, которые первыми в угнетаемой Австро-Венгрией Галиции поставили вопрос о необходимости развития национально ориентированной архитектуры. Выпускник Львовской политехники А. Лушпинский приложил много усилий для развития украинского модерна. Архитектор искренне верил, что украинцы будут иметь возможность развивать собственные культурные ценности. Возрождению украинской культуры и были посвящены творческие работы автора, появившиеся в 1916 году.

Анотація

Архітектор Олександр Лушпинський (1886-1944) був одним з тих українських митців, котрі першими в поневоленій австрійцями Галичині поставили питання про необхідність розвитку національно орієнтованої архітектури. Романтик і патріот, випускник Львівської політехніки, О. Лушпинський багато зусиль приклав для розвитку українського модерну. Архітектор щиро вірив, що після поразки російських військ на горі Лисоні під Бережанами українці матимуть змогу плекати власні культурні цінності та розвивати власну духовність. Відродженню української культури і були присвячені творчі роботи автора, котрі з'явилися у 1916 році.